

TEZ TANITIM VE DEĞERLENDİRME

Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, 455 s.

Hazırlayan: Vahit GÖKTAŞ *

Çalışma, giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş'te çalışmanın önem, metot ve kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra, Kuddûsî ile ilgili kaynakların değerlendirilmesi yapıp, yaşadığı dönemin kültürel ve tasavvufî durumu hakkında genel bilgi verilmiştir.

Birinci bölüm, özellikle Kuddûsî'nin eserlerinden derlenerek oluşturulan otobiyografisi ve eserleri hakkında detaylı bilgi verildikten sonra, şahsiyeti, edebî yönü, şiir anlayışı ve tarikat görüşü bilimsel bir perspektiften ele alınıp incelenmiştir.

"Kuddûsî'ye Göre Tasavvuf Eğitimi" başlıklı İkinci Bölümde, sâlikin eğitimi, "benlik" inşâsı, benlik oluşumunda tefekkürün ve zikrin rolü, sâlikin seyr u sülûk hayatı, zühd anlayışı gibi konular işlenmiştir.

Üçüncü Bölümde, "Kuddûsî'nin Tasavvuf Düşüncesinde Varlık ve İnsan" başlığı altında; onun düşüncesinde insanın yeri ve önemi, ideal insan tipi olan ehl-i Hakk insanı ve Muhammedî Hakikat işlenmiştir. Varlık konusunda, varoluşun nedeni, varlığın vücûda gelmesinin hikmeti incelenmiştir. Ayrıca bu bölümün temel konularından biri olan tevhidin gayesi ve hedefleri ele alınarak incelenmiştir. Son olarak da ölüm konusu ele alınmıştır.

* Ar. Gör. Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi

“Kuddûsî'nin Tasavvuf Düşüncesinde Aşk ve Ma'rifet” başlığı altındaki Dördüncü Bölümde ise, Kuddûsî'nin ideal sûfî tipinin oluşmasında aşkın yeri ve vuslata kavuşmasında tasavvufî bilginin önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca ma'rifete paralel olarak ayne'l-yakînin salik terbiyesindeki önemi ve yeri incelenmiştir.

Sonuçta ise, çalışma ile ilgili olarak ulaşılan sonuçların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Giriş

Yazar çalışmasının bu bölümünde Tezin Metodu, Kaynakları, Kuddûsî ile ilgili Kaynaklar, Kuddûsî'nin eserlerine dayanılarak yapılacak analizler ve Kuddûsî üzerine yapılan çalışmalar hakkında genel bilgi vermektedir. Bu bilgilerin yanı sıra tezin teknik değerlendirmelerini yapmaktadır. Ayrıca yazar bu bölümde, XVIII. Yüzyılın son yarısıyla XIX yüzyılın ikinci yarısında yaşamını Anadolu'da ve Hicaz'da geçiren büyük mutasavvıf şâir Ahmed Kuddûsî (ö.1265/1849)'nin hayatı ve tasavvuf düşüncesinin oluşumunda tesirli olan dönemin sosyal ve kültürel hayatını incelemekte ve tasavvufî kültür hakkında bilgi sunmaktadır. Giriş bölümünde dikkat çeken bir nokta da, Osmanlı Sultanlarının tasavvufa ve ehl-i mutasavvıfa bakışını ve onlarla olan ilişkilerini Sultan Abdülmecid ile Kuddûsî arasında yaşanan diyalogla ortaya koymaktadır.

Birinci Bölüm

Yazar bu bölümde, Ahmed Kuddûsî'nin diğer bir çok mutasavvıflardan farklı olarak, hayatıyla ilgili bilgileri kendi eserlerine dayanarak detaylı bir şekilde yer vermektedir. Gerek kendi eserlerinde, gerekse dönemin tarih kaynaklarında onun doğumunun, ölümünün ve hayatı boyunca karşılaştığı ve yaşamında önemli izler bırakan olaylar yer ve tarih olarak çok açık bir şekilde kaydedilmektedir. Çalışmada araştırmacı Kuddûsî'nin hayatıyla ilgili kronolojik tespitleri yaparken, özellikle onun kendi ifadelerinden hareketle, dönemin sosyal ve kültürel olaylarıyla ilişkilendirmeye ve genel tarih zeminine oturtmaya gayret göstermektedir. Çalışmada, Kuddûsî'nin hayatını tespit ederken, hakikatlerden uzak menkıbevî kişiliğini değil, kendi dilinden, tarihî ve gerçek kişiliğini ön plana çıkarma gayreti vardır.

Araştırmanın ortaya koyduğu tespite göre, Kuddûsî, hem genel tasavvuf camiası, hem de Anadolu tasavvuf düşüncesi ve tarihinin en parlak kişilikle-

rinden birisidir. Kuddûsî’de daha çocuk yaşta oluşan ilmî ve tasavvufî alt yapı, her mutasavvıfa nasip olmayan mühim bir noktadadır. Aynı zamanda çocukluğu tamamen babası Seyyid İbrahim Efendi gibi bir alim ve mutasavvıf zâtin terbiyesinden eğitilerek, ciddi anlamda bir zâhirî ilim ve tasavvufî terbiye süzgecinden geçer. Onun ilme ve tasavvufî düşünceye olan içten bağlılığı ve bu bağlılığını pekiştirmek için Anadolu’nun içine ve dışına, bilhassa Hicâz’a yaptığı uzun seyahat şahsiyetinin oluşumunda da önemli bir rol oynar. O, sadece temel bir tasavvufî eğitim almakla yetinmeyerek, Anadolu’nun farklı şehirleri, Mısır, Şam ve Rumeli’ye yaptığı ilmî yolculuklarla da diğer ilimler konusunda yetkin bir ilmî dereceye ulaşır.

Bu bölümde, Kuddûsî’nin tasavvuf ilmine ve kültürüne yaptığı hizmetin yanı sıra Türk Divan Edebiyatına yaptığı önemli katkı detaylı incelenmiştir. Özellikle tekke edebiyatı alanında ismi ilk sıralarda zikredilen belâ başlı edebiyatçılardan olan Kuddûsî’nin edebî yönü bilimsel bir şekilde ortaya konulmaktadır. Kuddûsî, bazı eser ve şiirleri dışındaki eserlerini Türkçe olarak kaleme alarak Türk edebiyatına ve diline zenginlik kazandırmıştır. Yazarın araştırmasında çıkan sonuca göre, Kuddûsî yalnızca bu iki ilme katkıda bulunmamış, kendisinden sonra bir çok şiiri bestekârlar tarafında bestelenerek, Türk Klasik Müsikîsi arasındaki değerli yerini almıştır.

Müellifin tespitine göre, Kuddûsî’nin şiir poetikası hem mutasavvıf şairlerden, hem de diğer şairlerden farklı ve ileri bir seviyededir. Zira Kuddûsî, şiiri, sanat ve zevk duygularının ötesinde tamamen ilâhî ilhamlarla dillendirmektedir. Kuddûsî’ye göre, şiir ve ilâhî dinleyen, onlardan aldığı mânevî zevk ile Rabbini hatırlar. Bu hatırlayış, ya sevinçle, ya korkuyla, ya da boynu bükük bir şekilde “hiç”liğini anlamak sûretiyle olur. Şiir, kişinin, kalb dünyasında bu hatırlayış türlerinden hangisiyle etki yaparsa, zâkir, Hakk’ı o hâl üzere hatırlar. Sûfî, bir kuş sesi dahil olmak üzere, evrende duyduğu her sesi, Rabbinin bir tecellîsi görerek, ondan zevk alır. Bu suretle Allah’ın kudretinin, kuşun hançeresini nasıl dizyan ettiğini, mahlûkâtını nasıl yönettiğini, o kuşun sesinin kaynağını ve kulaklara nasıl ulaştığını tefekkür eder. Bütün bunlar, kulun tesbih ve takdisini göstermektedir. Bu duygularla varlığa yaklaşan Kuddûsî gibi bir Hakk sevdalısının vereceği poetik anlayış, hiç şüphesiz tamamen ilâhî olacaktır.

Çünkü, şiir, kalbi saflaştırıp yumuşatan, ruhu başka diyarlara taşıyan, insanı mevcut bilinç dünyasından alıp ötelere götüren en yüce bir uğraştır. Yoğun duyguların en etkili şekilde yaşandığı edebî türdür, bir de bu duyguya ilâhî sevdanın lütufları katılırsa, bu duygular en zirvede bir coşkunluk yaşatır. Aynı zamanda şiir, anlatılamazı anlatmaya çalışan en yüce dil, benliğin duvarlarını aşmanın yoludur. Platon’un da dediği gibi, şâirin dili ilâhîdir, o, hafif

kanatlı bir varlıktır, ilham duymadan, kendini aşmadan, akli başında iken bir şey yaratamaz, İlâhî sevgi olmayınca kimse şiir söyleyemez. Ona göre, güzel şiirler ne insana yakışır, ne insan işidir. Bunlar Allah'a yakışır, Allah'ın lütfüdür, şâir de Allah'ın tercümanıdır.

Yazar, Kuddûsî'nin şiirlerini, şiir olmanın ötesinde, tasavvufu bütün incelikleriyle anlatan bir ilim ve üstün bir entelektüalizmi açıkça ortaya koymaktadır. Diğerlerinde olduğu gibi, zekâ ve zihnî meleke, Kuddûsî'de hakim unsur değildir. O, bir gönül ve aşk adamıdır. O, her şeyi gönül dünyasında keşf eden bir şahsiyettir.

Çalışma, Kuddûsî'nin şiir düşüncesi konusunda şu önemli tespiti yapmaktadır: Tasavvufî şiir, bir yerde dinin, ebedî, aşk, lirizm ve coşkunluk hâlini canlandırmıştır. Sûfî, âşık olduğu için Allah'a bağlanır. Sûfî için Allah, güzellik, hayır, erdemlik ve iyilik kaynağıdır ve insanda bu özelliklerle donatılmış bir varlıktır. Sûfî, diğer insanların, Allah'ı korkuyla tanıttirmasının aksine o, aşkla tanır ve tanıtır. Diğerleri ümitsizliği, cehennem azabını anlatırken, sûfî, şiirinde Allah'ın vermiş olduğu şefkatı ve hoşgörüyü tanıtır. Tasavvuf şiirinde güzellik ve aşk, insanı çok yüce hakîkatlere, Allah'a doğru yönlendirecek olağanüstü bir güce sahiptir. Kuddûsî'de de olduğu gibi, bir kadın aşkından Allah aşkına geçiş sırasında değişen, kişinin sevdiği obje değil, bizzat kendi benliğidir. İlâhî aşk sûfîyi kuşattığı zaman, sûfînin içinde zincirlenen egoizmi yıkar, diğer insanları ve varlıkları anlamaya sevk eder ve onları olduğu gibi sevmeyi öğretir.

Kuddûsî'nin şiirinin diğer bir önemli özelliği ise, kendi ifadesiyle şiirin, irâdesinin dışında, Hakk'dan gelen mânevî işaretlerle kendisine öğretildiğidir. O, bir süre dinî hassasiyetlerinden dolayı, şiir yazmayı bırakır. Fakat kendisine gelen ilhâm-ı Rabbânî den dolayı şiir yazmaya karşı gönül dünyası öyle bir aşkla dolar ki, bazen yemeden içmeden saatlerce şiir yazmağa başlar. Bu yazma şevkinin de kendi isteği dışında ikrâm edilen ve mânevî yolla öğretilen bir hakîkat olduğunu ifade eder. Şiir sevgisinin diğer bir sebebini de, Peygamber^(s)'in şiiri, ashâb-ı kibâr ile birlikte dinlemesine bağlar.

Kuddûsî'nin manzumeleri, me'âd aklın ve mantığın, ahlâk ve insanlığın özlediği seviyeye ulaşmak ve rûhen ideal bir duruma yükselmek isteyen bir kimseye tükenmez kudsî bir enerji sağlar, aşk ve güzellikle taptaze bir enerji verir. Bu güç, gerek şâiri ve gerekse okuyucuyu, şiirin kanatları üzerine alarak göklere doğru yükseltmek, Allah ve evrene yaklaştırmak amacı gütmektedir.

Kuddûsî'nin bu şiirlerdeki amacı, kendisi için, " tek hakîkat" değeri taşıyan ideal dünyaya diğer insanları da ulaştırmak, onları bu "gölge dünya" hayatının dar ve sıkıcı bağlarından kurtararak Hakk'a ulaştırmaktır.

Yazar, Kuddûsî'nin eserlerini incelediği bölümde, önemli eserleri hakkında bilgi verir. Ahmed Kuddûsî'nin tasavvuf düşüncesini detaylı bir şekilde veren eseri, manzûm olarak kaleme aldığı *Dîvân*'ıdır. Kuddûsî gibi şâir mutasavvıfların, tasavvuf düşüncelerini, yaşadıkları manevî hâl ve duygularını en iyi yansıtabildikleri alan, metaforik/sembolik anlatıma başvurulmuş şiiirleridir. Bundan dolayı Kuddûsî'nin *Dîvân*'ı, kendi düşüncelerinin aynası konumundadır.

Ahmed Kuddûsî'nin tasavvuf felsefesini akademik bir şekilde derli toplu olarak ele alan diğer eseri, *Hazinetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr* adlı eseridir. Bu eser, Kuddûsî'nin, insanın/sâlikin yetişmesi için gerekli olan tasavvufî konuları ele alarak *Dîvân*'ın yanında mensur olarak kaleme alınan önemli bir çalışmadır. Yazarın eserlerinde vardığı sonuca göre, Kuddûsî'nin sıradan bir sûfî şair olmadığını, aldığı eğitim ve tasavvufî terbiye ile büyük bir mutasavvıf olduğunu kanıtlamaktadır. Kuddûsî'nin diğer eserleri, *Pendnâme-i Kuddûsî*, *Vasiyetnâme*, *Nasâih-i Kuddûsî*, *Mektuplar ve İcâzetnâme-i Kuddûsî* gibi teliflerdir.

İkinci Bölüm

Bu bölümde, Kuddûsî'nin tasavvuf eğitimi geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Kuddûsî'ye göre, tasavvuftaki bütün kavram, konu ve ibâdetler seyr u sülûk sürecinde bir zincirin halkaları gibi birbirini takip ederek, neticede, genelin "ideal insan" olarak bildiği, tasavvufun da insan-ı kâmil/ehl-i Hakk olarak tanımladığı şahsiyet ortaya çıkar. Ona göre, ehl-i Hakk, insanî kişiliğini, namaz, oruç, zühd ve takva gibi amelleri bir abid gibi çokça yaparak değil, ancak sülûkun gereklerini tam olarak yerine getirmekle elde eder.

Araştırmanın vurgusuna göre, Kuddûsî, sâlikin eğitimini, mutlaka bir müridin/öğretmenin gözetiminde, yâni ona "el vererek" yerine getirmesini istemektedir. Sâlik, insana sonsuzluğu sağlayacak, kendisini Mâ'suk'a götürecektir her mesleği öğrenmekle olan bir çırak gibidir. İnsanın kendi kendilerine öğretebileceği ya da tek başına öğrenebileceği birçok beceriler varsa da, dervişlik mânevî bir ortam içinde, bir sûfî çevresi içinde, bir mürid ya da rehber kılavuzluğunda öğrenilir. Aslında burada önemli olan, sâlik olmanın bedelini iyi anlamaktır. Sâlik olmanın bedeli, tüm hayatı, yâni hayat enerjisinin tümünü Mâ'suk'a adanmasını bilebilmektir. Yoksa hayata yüz çevirmek değildir. Fakat Kuddûsî'ye göre, hakiki tasavvufî hayattan uzak olan ve İlâhî aşkı tatmayan sûfî de, zâhid de, abid de, zâhir âlimde, âşık sûfnin yerine getireceği eylemden habersizdir. Bu gurupların sohbetleri, konuşmaları, meclisleri, Allah'ın gönüllere düşürdüğü aşk ateşinden tamamen uzaktır.

Yazar, Kuddûsî'nin tasavvuf eğitiminde sıklıkla vurguladığı "benlik" an-

layışına da geniş yer vermektedir. Kuddûsî'nin anlayışında, sevgiyle Allah'a kulluk yapan kişi bütün benliğini/varlığını Allah için satarak kendini "hiç"lemiştir. Ona göre, kendini "yok" bilen sâlik, varlığında herhangi bir iz bırakmamalıdır. Zira sûfî, sülûku süresince benliğini Yaratıcının benliğinde eritmedikçe, bu seyrin sonunda vuslata kavuşması mümkün değildir. Kuddûsî, insanlara, bir casus gibi, yani casusun iz sürdüğü gibi, evrende varolan her nesnede Hakk'ı keşfedrek, keşfetmenin metodunu öğrenerek insanları, O, yüce Yaratıcıya, yolun/sülûkun ilkelerini öğreterek/sırlarını ifşa ederek, onları Hakk'a davet ettiğini söylemektedir. Kuddûsî, bütün varlığını aşk ile Hakk'a vererek, ve Ma'sûkuna sevgi ile bağlanarak, O'nun misk kokulu, cezbedici bahçesine/nimetlerine kavuştuğunu vurgulayarak, insanları da, bu lezzete davet etmektedir.

Kuddûsî'ye göre, insan, benliğinin gizliliklerini tanıyıp bilirse yükseklik ve şerefe tamah etmeyip tevazu/alçak gönüllü yolunu tercih ederse, o zaman kendisini eleştiren, yeren kimseye düşmanlık yapmaz, aynı zamanda kendisini öven kimse için de Allah'a şükreder. Kuddûsî'nin insan anlayışında, benliğin oluşum evrelerini, insan ruhunun karşılaştığı evrelere benzemektedir. Bu nedenle insanın, "insanî bilince", buradan da özgürlüğe kavuşması için "ben" bilincinin ortaya çıkması lazımdır.

Onun için antropolojik/insan oluşturucu istek kendi özünden başka bir "ben"e ya da arzuya yönelirse hayvanî isteklerden kurtulamaz. Fakat tasavvuf anlayışında bu isteklerden kurtulmak için insanın kendi öz benini sülûk evrelerine göre tamamlaması gerekir.

Tasavvuf düşüncesinin hemen tümünü, insanın "kâmil" derecesine ulaşması ve vuslata kavuşma gerçeği üzerine bina eden Kuddûsî'ye göre, Allah kadîm olduğu için, Allah ile varlık bulan insan da kadimdir. Bu perspektifle insana yaklaşan Kuddûsî, tüm mesaisini, sâlikin Allah'ın rızasına kavuşabilecek bir seviyeye gelmesi için çaba harcamıştır.

Kuddûsî'nin anlayışında insan, varolan her şeyin özelliğini kendinden barındıran, bütün isimlerin bilgisini, göklerde ve yerde mevcut olan şeref ve üstünlüğün bütününü üzerinde taşıyan farklı bir varlıktır; çünkü Allah, insanı iki kerim eliyle, yani celâl ve cemâlla yaratmış ve iki tabiatla da, maddî-manevî olarak da onu her şeyin efendisi kılmıştır. Bu sebeple insan, Yaratana yaratılan arasında bir kavşak noktasındadır. Bir taraftan yaratılmışa atıfla fânî, diğer taraftan Yaratıcı'ya atıfla ebedîdir. Kuddûsî, insanın bu ebediliğini Muhammedî hakikaten aldığı görüşündedir. Zira o, sevgisini, rahmetini kuşatıcılığını Mutlak Varlık'tan alarak, sadece ontolojik olarak varlığın varoluşunun nedeni değil, merhameti, rahmeti ve sevgisiyle insanlar için hesap gününün rahmet ve

şefkat kapısıdır. O, ontolojik düşüncesini Muhammedî Nûr üzerine bina eder. İlâhî bilginin insanlara ulaştırılmasında, insanın kendini bilme biliminin algılamasında tek rehberdir.

Çalışmanın bu bölümünde, Kuddûsî'nin sûfî şahsiyetin oluşmasında zikrin ve tefekkürün olumlu tesiri üzerinde kapsamlı bir şekilde durulmaktadır. Yazarın çıkarımına göre, Kuddûsî, genelde insanı, özelde de sûfîyi kemalât yolunda öncelikle zikre ve tefekküre çağırılmaktadır. Onun tasavvuf anlayışında, Yaratıcıya ve yaratılana karşı sevginin oluşup, kişinin bireysel benlikten kurtulup kozmik benliğe ulaşması için, sâlikin zikir ve tefekkürün hayatî bir konu gibi algılayarak, ma'rifeti de bütün varlığıyla yaşayarak Yaratıcı'sıyla ölümsüzleşmesi gerekir. İşte Kuddûsî, tarikat üstü tasavvufî bir düşünceye sahip kişiliğinden dolayı, bütün insanlara daveti, devamlı olarak, her iş ve eylemlerinde Allah'ı hatırlarında tutmaları için O'nu zikretmeye davet etmiştir. Kuddûsî'nin insanları her durumda Allah'ı anmaya çağırmasının nedeni de, zikrin kişide ma'rifetin/bilginin oluşmasındaki yeridir.

Yazar, Kuddûsî'nin zikirdeki amacının, daima Allah'ı düşünmek, her davranışında O'nu hatırlamak ve O'nunla yaşamak olarak görür. Yani sadece kişinin ibâdetlerinde değil, dünyevî bütün işlerde kesintisiz Yaratıcıyla bulunma hâlidir. Kuddûsî, sûfî, öyle bir benlik oluşturmaktadır ki, tüm ibâdetleri zikir olarak görme şuurunu kazanma düşüncesindedir. İşte bundan dolayı o, zikri, anahtar kavram, yani temel unsur olarak telaki etmektedir. O, zikri, sadece tarikatların günlük ve haftalık olarak yerine getirdiği bir ritüel değil, sâlik için et-tirnak gibi ayrılmaz bir gerçek olarak görür.

Ayrıca bu bölümde tefekkür, konunun manasına göre detaylı bir şekilde işlenmektedir. Zira, İnsanların düşünüşünce yapısı ve dinî inanışları ne olursa olsun, eylemin temel taşı olarak görülen tefekkür, tarih boyunca her düşünce ve inanıştaki insanı yönlendiren temel etkenin hamuru olmuştur. Örneğin, manastır yaşamının ikinci özelliği olan tefekkür, en büyük sevap olarak kabul edilir. Tefekkür kişinin düşüncelerini sürekli olarak Tanrı'nın bulunduğu noktaya yöneltmesi ve yüreğinin, Tanrı'yı görmesini sağlayacak kadar temiz olmasını sağlaması zorunluluğudur. Amaç sürekli olarak Tanrı'yı düşünmektir. Böyle bir amaç ve inanış ile gelişen "benlik" şuru oldukça berrak bir açılımla o kişiyi mutluluğa taşıyacaktır.

Kuddûsî'in felsefesinde, insanın kişilik ve benlik oluşumunda ilâhî güzelliğin varlıkta saklı olması ve bu güzelliğin ortaya çıkması sûfîlerin tefekkürünün ana temasını oluşturur. İnsanın bu hâli de ilâhî aşkla yoğrulup, tevhîde ulaşmasıyla gerçekleşir. Bu hâl sürecinde artık Sevgili cânın içine işlemiştir. Ve aşk insanın gönül küresine mecnûnca/delilikle girerek onu yeniden inşâ etmiş-

tir.

Kuddûsî için tefekkür, Hakk'ı gereği gibi bilmenin alt zeminini oluşturan temel taş gibidir. Tefekkür olmadan insanın kozmos da varolanların üzerinde düşünmesi ve olagelenlerden dersler çıkarması mümkün değildir. Ona göre, tefekkür denizine dalmadan kişinin kendinden başlayarak diğer varlıkları algılaması zordur.

Üçüncü Bölüm

Bu bölümde yazar, Kuddûsî'nin düşüncesinde insan ve varlık konusunu incelemektedir. Kuddûsî'ye göre, tasavvuf, soyut kavramların ötesinde, "Biz ona ruhumuzdan üfledik" (Hicr/29) ilâhî emri gereğince, bütün ilâhî sırları kendinde barındıran, insanı kendine baz alıp yekpâre olarak nakış nakış işler. Aynı zamanda tasavvuf, donuk söylem ve dogmatik perspektiften tamamen uzak, antropoloji biliminin yıllardır çözemediği ve problematik haline getirdiği, "insanı anlama" hususuna kendi mecrasında çözüm getiren bir ilimdir. İslâm düşüncesinin içsel ve hâl yorumunu anlaşılır ve uygulanabilir bir şekilde yerine getirmeyi gaye edinen tasavvufun, kendine özgü bazı yorumlarından dolayı felsefe, psikoloji, sosyoloji, edebiyat, şiir, san'at ve dinler tarihi gibi bilimlerle de her zaman yakın bir irtibatı olmuştur. Tasavvufun bu bilimlerle ilgisi, alan dışının iddia ettiği gibi, bir etkilenme değil, insan olmanın ya da insanın fitrat-tan getirdiği hislerine bu bilimlerce kısmî olsa da verilen karşılıktır. Aynı zamanda bu iletişim tasavvufun insana bakışını statik, durağan bir yaklaşımın ötesinde dinamik bir rûh kazandırma amacından gelmektedir.

Çalışmada ortaya konulan tespit, Kuddûsî'nin, insanı iki farklı gerçeğin cem'inden meydana gelen bir varlık olduğundan yola çıkarak, Yaratıcıyla yaratılan arası bir kavşak noktada olduğunu vurgular. İnsan, bir taraftan yaratılmış atıfla fânî, diğer taraftan Yaratıcıya atıfla ebedîdir O, hem Hakk'ı, hem de halkı temsil etmektedir. Dışıyla halk /yaratılan, içi ile Hakk'dır. Ve bunun içinde insanın içi, O'nun Rabbi'dir.

Kuddûsî'ye göre Adem⁽⁶⁾, nasıl ki taayyünat/ bedensel görünümünün başlangıcı ise, Hz. Muhammed⁽⁷⁾ de ruhanî taayyünat/ ruhsal görünüm, açığa çıkmanın başlangıcıdır. Ona göre, Muhammedî hakikat, kainat ağacının tohumu olup, arş, kürsi, lehh, kalem, cennet ve cehennemden öncedir. Tohumun ağaçtan daha önce olması gibi, O'nun ruhu her şeyden öncedir. Nitekim bu ağacın, kendi varlık evreleri içerisinde önce köklerden, dallardan, yapraklardan ve çiçeklerden oluşup, en sonunda da o ağacın meyvesi ortaya çıkmasına benzer. Bu meyvenin ortaya çıkmasıyla, varlık zinciri tamamlanmış demektir.

Onun için Muhammed^(s)'de bu var olan evrenin aslıdır, temelidir. Allah, varoluş dünyasındaki her şeyi ondan çıkarmıştır. Muhammedi hakikatin, o yüce şerefli vücûd ortaya çıkıncaya kadar, ruhu, ruhanî ve cismanî alemler mertebesinde seyretmiştir. O yüce şerefli bedeninin ortaya çıkmasıyla istenen gerçekleşmiştir. Bu hakikatin yüceliği, münevverliği, O'nun, Yaratıcı tarafından en övülen makama çıkarılmasından kaynaklanmaktadır. Zira Allah, kendi ifadesiyle onu "*..Rabbin Seni belki övgüye değer bir konuma/makâm-ı Mahmûd yükseltir.*" emriyle yüceltmıştır.

Kuddûsî'nin düşüncesinde, Hz. Peygamber^(s) ontolojik olarak âlemin, mahlukatın varoluş sebebi olduğu gibi, onları hakikatin bilgisine ulaştırmada da epistemolojik olarak da nûru ve kaynağıdır. O, insanlığı bilgilendirmek için "*Sen sadece bir uyarıcısın ve bütün toplumlar için yol göstericisin*" gayesiyle gönderilmiştir. Çünkü, O'nun insanları aydınlatmak ve bilgilendirmek için verdikleri "*...doğruluğu besbelli gerçeğin ta kendisi*" şeylerdir

Yazar bu bölümde Kuddûsî'nin varlık anlayışı üzerinde de durmaktadır. Kuddûsî'nin ontolojisinde, bir "tek" hakikat vardır, oda, Hakk'ın Zatı'dır. İnsan varlığın çeşitliliğini, kendi epistemolojisiyle ortaya koyar. Yâni İlâhî Zâtın birden fazla görünümü, insanın bilgisi açısından çokluk olarak görünür. Kuddûsî'ye göre, sûfî, aşkla Allah'a bağlandığı zaman her nereye ve her neye bakarsa orada Hakk'ın veçhini görür. Zira sûfî, "Allah Adem'i kendi suretinde yarattı" hadisini ruh -beden ilişkisine, yani Yaratıcı ve evren ilişkisinin bir görünümü olarak görmüştür. Ve bu anlayışta varlık felsefesinin en temel argümanlarındadır. Sûfîler bu hadisi, Allah insanı şekillendirdi ve güzel bir surette yarattı şeklinde yorumlamışlardır. Bundan dolayı o, her varlıkta Yaratıcı'dan dolayı en mükemmel ve güzel şeyler görür.

Kuddûsî'ye göre, ilâhî aşkı yaşayanlar için, kesret dünyası hiçbir metafizik ya da ontolojik değere sahip değildir; çünkü özü itibariyle gerçek değildir. Dışsal/zâhiri eşyâ, tam ifadesiyle "yok"tur. Fakat bu zâhirî dünya Kuddûsî'nin ifadesiyle, insana Yaratıcısını tanıtmada önemli yol işaretleridir. Bu dikili işaretler kişinin Rabbine vuslatını gerçekleştirecek imtihan aşamalarıdır. Bu imtihan materyali da, bütün evrene nakış nakış işlenmiştir. Eğer sûfî, Hakk'ın kendisini tanıtmayı gayesiyle ortaya koyduğu eşyadan dersler çıkarıp, özünü idrak edebilirse, bütün varolan varlığı da kavramış demektir. Gerçek olan sadece Mutlak'tır. Mutlak tek gerçekliktir ve dolayısıyla başka hiçbir şey gerçek değildir. Varlık âlemi özü itibariyle "yoktur/âdem". Bu düşünce çağdaş var oluşlarının temel konusu olan "varlık" düşüncesinden farklıdır. Onlarda varlık, genel anlamda varlık değil, bireyin kendi öz, kişisel varlığıdır. Buradaki "varlık" düşüncesi her şeyden önce ve devamlı benim varlığımdır, daha sonra

senin varlığın gelir düşüncesi hakimdir.

Dördüncü Bölüm

Çalışma bu bölümde, Kuddûsî'nin aşk ve ma'rifet konusunu irdelemektedir. Kuddûsî'nin tasavvuf felsefesinde sâlikin Yaratıcının dileği doğrultusunda bir hayat sürmesi ve O'nu hakkıyla bilmenin zühd ve takvaya dayalı çok ibâdet yapmakla bir ilişkisi yoktur, çünkü Allah, ancak, O'na sevgiyle bağlananlara kendini bildirir. Zira sevgi gönülden bağlılıktır, sevgiliye boyun eğmektir ve tüm varlığıyla teslimiyettir. Bu sevgi sıradan bir sevgi değil, seven kişinin kendi sıfatlarını, huyunu, hâlini bırakarak sevdiği kişinin ahlâkına bürünmesidir.

Bir teorisyenden öte tam bir hâl insanı olan Kuddûsî, özde sâliklere, genelde de tüm insanlara daveti; Yaratıcıyla sürekli birlik hâli yaşamak için, her ân O'nu hatırd tutmak gerekir. Kuddûsî'ye göre, bu birliktelik kul ile Hakk arasında sevginin/aşkın oluşması demektir. Ona göre, sevgi meydana gelmeden kulluğun lezzetini almak mümkün değilse, ibâdetinde hakîkî değerine ulaşması için mutlaka aşk gereklidir..

Kuddûsî'nin tasavvuf felsefesinde bir sûfnin vuslata ermesi için her ibâdeti derûnî olarak yaşaması gereklidir. Yaratıcı'yı bu şekilde bilmek de sûfnin âriflik sıfatına bağlıdır. Kişi eğer Hakk'ı ma'rifet bilgisinin verdiği feyz ile tanırsa, O'nun aşkına da ulaşır. Ve sonuçta Allah'ı kesin/yakîn bilgiyle tanımış olur. İşte bundan dolayı Kuddûsî, ma'rifeti, Hakk'a vuslatı gerçekleştirdiği için ilimlerin en üst zirvesine yerleştirir.

Kuddûsî, gerçeğe ulaşmanın kesinliğini işlerken, 'ayne'l-yakîn kavramını kullanır. Ona göre, ayne'l-yakîn, kişinin baktığı, gördüğü her nesnede Allah'ı görüp bilmesidir. Yani gözüne ilişen ve varolan her eşyayı Hakk'ın irâdesi ve tecellîsi sonucunda varlığa geldiğinin bilincine varmaktır. Eğer insan, görülen her varlıkta Yaratıcı'yı şeksiz şüphesiz müşahede edebilirse, O'nu bilebilme bilgisine kavuşacaktır. Kuddûsî'nin yakîn felsefesinde en önemli unsur, varlık sahnesine çıkan her nesneye gönül gözüyle bakıp, onlardan Allah'ı bulabilmektir.

Ayrıca yazar bu bölümde, Kuddûsî, daim Allah'ı hatırd tutmak/zikir, aşk ve bilgi ile ilişkili olarak sûfliğin nihaî hedefinin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre, sûfî tecrübenin amacı, ma'rifetle fenâyı gerçekleştirip, bekâyla yaşamaktır. Yani sûfnin benlik olarak beşerîlikten arınıp, ilâhî yetkinliklerle donanmasıdır. Kuddûsî için, sûfî tecrübenin son halkası olan vuslatı yaşayan kişi Yaratıcı ile tevhîd gerçekleştirmiştir. Onun ifadesiyle, "ehl-i Hakk" insanı

olarak, artık hakîkatin kendisi olmuştur. Kendisinde önceki bir çok tasavvufî kavramı şâirliğinin derûnîliğiyle hissi bir anlam yüklemesi, bazı kavramlara da, varlık düşüncesinden dolayı, epistemolojik ve ontolojik bir içeriğe büründürmesi Kuddûsî'nin tasavvuf düşüncesini değerlendirmede önemli bir değere haizdir.

Sonuç

Neticede yazar çalışmasında şu önemli değerlendirmelere gitmektedir: Kuddûsî'nin tasavvufî kavram ve konulara getirdiği açıklamalardan hareketle, insanın yetişmesi, olması ve olgunlaşması sorununa getirmiş olduğu yaklaşımları analiz etme ve sonuçta kendince çözüm getirmesi bakımında analitik bir yaklaşımdır. Zira sorunları çözmeye girişmek yerine, bu sorunlara düşünce tarihi boyunca farklı düşünce ekollerinin ortaya koyduğu çözümlerin yanında, öncelikle önemli çözüm alternatifleri ortaya koymayı ve sonrada çözümlenerek değerlendirilmeyi hedeflemektedir. Araştırılan bu konular, tezimizde tasavvuf disiplininin genel sistem bütünlüğü ve diğer ilgili disiplinlerden farklılığı göz önünde bulundurularak işlenecektir.

Kuddûsî, bütün düşünce ekollerinin temel sorunu olan ontoloji/varlık, epistemoloji/bilgi, insan ve aşk gibi konulara kendi müşahedeleri doğrultusunda bir yaklaşımla, zengin ve farklı bir yorum getirmektedir. Zira düşünce tarihine zaman tüneliyle girdiğimizde, insanın dinî, ilmî, felsefî serüveni insanın kendini tanıma çabası, insanın evrendeki yerinin ne olduğunu öğrenme isteği ve hâline/fiiline, yaşamına bir anlam verme uğraşısıdır. Bu uğraşı tasavvuf, içe dönük/kalbî ve dışa dönük/âmelî bir yaklaşımla ele alarak, dogmatik biçimlerden tamamen uzak, sadece bütün varlığa sevgi aşıl原因 ve insanîleşmesini tamamlamış bir kişilikle yaklaşır. İşte çalışmaya Kuddûsî'nin bu anlayışı hakimdir.

Kuddûsî'nin düşüncesi genelde sistematik bir görünüm arz etmektedir. Bu sebeple ele almış olduğu konular birbirleriyle irtibatlıdır. Öyle ki, bir konunun anlaşılması, diğer konuların da bilinmesini gerektirir. Kuddûsî, insanın mutluluğu için hedeflediği insan-ı kâmil tipini, "ehl-i Hak" olarak tanımlar ve tüm mesaisini bu insan tipinin hem rûhî, hem de hâl olarak inşâsı için harcar. Zira ona göre, sâlik, objektif bir seyr/seyr-i afâkî ile her nesnede O'nu arar. Çünkü sûfî, her şeyde O'nun varlığının farkından lighının şuurunu taşıması gerekir. Onun sûfî tipi, sınırlı varlıkta sonsuzluğu, ölümlüde ölümsüzlüğü, kesrette vahdeti, yaratılmışta Yaratanı arayan, kendisine verilen sınırsız hürriyet ile "insan"lığını ortaya koyan kişidir. Bu öyle bir özgürlük şuurudur ki, ne birey,

ne toplum, ne de tabiat onun gerçek özgürlüğüne cevap verememektedir. Onun için insan özgürlüğünü bulmak için her yolun tükendiği yerde kendi gönül dünyasına yönelerek, oradaki ilâhî güçle kendini yeniden keşfedip aslına dönecektir..

Sonuç olarak bu çalışmada, Kuddûsî, yaşadığı hâli genelde şiir üslûbuna ve özgünlüğüne güçlü bir şekilde yansıtması ve tasavvufun birçok konusuna, özellikle sâlikin kişilik oluşumuna getirdiği yorumlarla önemli bir sûfi olduğunu ortaya koymaktadır. Onu, tasavvuf tarihi içinde orijinal kılan, şiirinin muhtevasıyla Mevlânâ'nın takipçisi olmasına rağmen, camiu't-turuk perspektifiyle tüm tasavvufî anlayışları kucaklaması ve ehl-i Hakk anlayışını hâliyle, düşüncesiyle yaşamasıdır. Bütün mücahedeşi sâlikin "ehlullah" bir sıfat kazanması ve içselleştirdiği bu sıfatla insanlığa mutluluk vermek olmuştur. İşte tasavvuf düşünce tarihine mal olmuş Kuddûsî gibi önemli bir alim şahsiyeti toplumumuza ve ilim dünyasına tanıtması açısından bu çalışma kayda değer bir görevi yerine getirmektedir.

Özet

Tezde, XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılda yaşayan ve döneminin en önemli Türk mutasavvıf şâiri olan Ahmed Kuddûsî'nin hayatı ve tasavvuf düşüncesi incelenmektedir.

Kuddûsî, mutasavvıf bir şâir olarak insanın düşünce ve hâl birlikteliği üzerinde duran, insanın hem psikolojik kemâlatını, hem de amel inşâsını sağlayacak önemli ilmî tavsiyelerde bulunan bir kişidir. O, bu ilmî görüşünü insanın ilâhî bir forma sahip olmasına bağlamaktadır. Çünkü Yaratıcı insanı kendi özgün suretinden yaratmıştır. Onun için ilâhî tabiata sahip olan insan beden olarak dünyada yaşar fakat ruhsal olarak dünyaya ait değildir. Diğer taraftan Kuddûsî, Allah'ın "Kadîm" sıfatından hareketle, Allah ile varlık bulan insanın da kadîm olduğuna inanarak bu perspektiften insana yaklaşır.

Kuddûsî'ye göre, tasavvuftaki bütün kavram, konu ve ibâdetler seyr u sülûk sürecinde bir zincirin halkaları gibi birbirini takip ederek neticede genelin "ideal insan" olarak tanımladığı, tasavvufun da, "insanı kâmil/ ehl-i Hakk olarak isimlendirdiği şahsiyet portresi ortaya çıkar. Ona göre ehl-i Hakk insanı, kişiliğini namaz, oruç, zühd ve takvâ gibi amelleri bir âbid gibi çokça yerine getirerek değil, ancak sülûkun gereklerini tam olarak yerine getirmekle elde eder. Kuddûsî'nin tasavvuf düşüncesinde ideal insan tipi olan "ehl-i Hakk"ın oluşması için, tefekkür-zikir, aşk ve ma'rifet üç sac ayağının gerçekleşmesi gerekir. Kuddûsî, kendisinden önce kullanılan birçok tasavvufî kavramı, şairliğin ver-

diği derûnîlikle hissi bir anlam yüklemesi, bazı kavramları da, varlık düşüncesinden dolayı epistemolojik ve ontolojik bir içeriğe büründürmüştür. Bu sebeple tasavvuf düşüncesini ele alıp işlemek önemli bir değere haizdir.

Abstract

Tenik, Ali, “*Ahmed Kuddûsî and Thought of Tasawwuf*” Ph.D Thesis, Adviser: prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, 455 pages.

In our thesis, we have studied the life and tasawwuh thought of Ahmed Kuddûsî, who lived in XVIII and XIX centuries and was the most significant Turkish sufi poet of his era.

As a sufi poet, Kuddûsî emphasizes the synergy between thoughts and state (*hâl*) of a person, asserting essential technical recommendation which could ensure both psychological perfection and moral actions of man. He finds the roots of such technical view in the fact that the human being has a divine form. Because, the Creator has created man in his own specific form. Hence, man, having a divine nature, physically lives in this world, yet does not spiritually belong to it. On the other hand, relying on the “*Qadim*” (*Ever-Existing*) attribute of Allah, he believes that man, who exist with Allah, is also Qadim, which constitutes his perspective of man.

According to Kuddûsî, all concepts, subjects and spiritual worships in tasawwuf follow one another like the loops of a chain throughout the process of spiritual journey of ascension (*seyr u suluk*), eventually leading to the portrait of a person whom he defines as “ideal man”, which is named generally in tasawwuf as “perfect man” (*al insan al kamil*) / man of God (*ahl al Haq*), he thinks that the man of God can not make his personality perfect solely by engaging in such practical actions as daily prayers, fastening, ascetism and spiritual self-protection (*taqwa*), rather he should perfectly complete his spiritual travel. In Kuddûsî’s thought of tasawwuf, in order that the ideal human being, “man of God”, be realized, the tripod of contemplation-remembrance (*tafakkur-dhikr*), love and gnosis (*ma’rifâ*).

Kuddûsî grants a sensual meaning to many sufi concepts used before him with a sense of spiritual depth, and transform some concepts into an epistemological and ontological content based on his thought of existence. For this reason, it is of high significance to study his understanding of tasawwuf.